

ЛІНГВОДИДАКТИЧНІ ПРИНЦИПИ РЕАЛІЗАЦІЇ КОМПЕТЕНТНІСНОГО ПІДХОДУ В ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ПОВНОЗНАЧНИХ ЧАСТИН МОВИ У ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ

LINGUADIDACTIC PRINCIPLES FOR IMPLEMENTING COMPETENCY-BASED APPROACH IN STUDYING NOTIONAL PARTS OF SPEECH AT PRIMARY SCHOOL

Стаття присвячена актуальній проблемі української лінгводидактики в початковій школі – формуванню комунікативної компетентності дітей молодшого шкільного віку в процесі вивчення повнозначних частин мови. Відповідно до чинного Державного стандарту початкової освіти (2018) основна мета шкільного курсу української мови полягає в розвитку особистості дитини засобами різних видів мовленнєвої діяльності (аудіювання, говоріння, читання, письма), формуванні комунікативної та інших ключових компетентностей учнів із урахуванням їхніх вікових та індивідуальних психофізіологічних особливостей і потреб [4]. Реалізація зазначеної мети в процесі ознайомлення здобувачів початкової освіти з повнозначними частинами мови ґрунтується на інтеграції компетентнісного, особистісно орієнтованого і діяльнісного підходів. У статті розглянуто сутність поняття «компетентнісний підхід», науково обґрунтовано доцільність його впровадження на аспектах уроках мови та уроках розвитку мовлення в початкових класах Нової української школи (НУШ). З'ясовано, що успішність засвоєння граматичного матеріалу на компетентнісних засадах забезпечується врахуванням двох груп принципів навчання: загальнодидактичних і специфічних лінгводидактичних. До найважливіших загальнодидактичних принципів формування комунікативної компетентності учнів віднесено такі: мотиваційного забезпечення освітнього процесу; свідомості, науковості й доступності засвоєння граматичного матеріалу; послідовності й систематичності; перспективності й наступності; життєвої доцільності й дієвості знань із граматики; наочності; активізації пізнавально-дослідницької діяльності учнів; індивідуалізації та диференціації навчання; співробітництва і взаємопідтримки; взаємозв'язку навчання і виховання всебічно розвиненої особистості дитини, урахування її емоційних потреб. Пріоритетне значення в процесі пропедевтичного вивчення повнозначних частин мови у початковій школі на засадах компетентнісного підходу мають лінгводидактичні принципи: комунікативності; функціональності; текстоцентризму; координації усного і писемного мовлення; оцінки доцільності й виразності мовлення; розвитку природного дару слова і чуття мови здобувачів початкової освіти.

Ключові слова: граматики, повнозначні частини мови, компетентнісний підхід,

комунікативна компетентність, принципи навчання, здобувачі початкової освіти.

The article addresses the significant issue of Ukrainian linguodidactics at primary school, namely, forming communicative competency in primary school learners while studying notional parts of speech. According to the current State Standard for Primary Education (2018), the main goal of the Ukrainian language curriculum is to foster a child's personality via various types of speech activity, including listening, speaking, reading, and writing, as well as to form communicative and other key competences, taking into account students' age and individual, psychological and physiological characteristics and needs [4]. Implementing the aforementioned goal in teaching notional parts of speech in the Ukrainian language classes is rooted in the integration of competency-based, learner-centered, and activity-based approaches. The paper explores the concept of the "competency-based approach" and provides a scientific justification for its necessity in both grammar-focused and speech development classes at primary schools within the New Ukrainian School (NUS) framework. It has been found that the effective acquisition of grammar material, grounded in competency-oriented principles, depends on two groups of teaching principles: general didactic principles and specific linguodidactic. The fundamental general didactic principles for forming students' communicative competence are as follows: ensuring motivation within the educational process; consciousness, scientific validity, and accessibility in mastering grammar material; consistency and systematicity; long-term orientation and continuity; practical relevance and effectiveness of grammar knowledge; visual support; activation of students' cognitive and research activity; individualization and differentiation of learning; cooperation and mutual support; interrelation between instruction and upbringing of a well-rounded child's personality, with due regard to the child's emotional needs. Specific linguodidactic principles are of particular importance in the propaedeutic study of notional parts of speech within the competency-based approach at primary school. These principles include: communicativeness; functionality; text-centeredness; coordination of oral and written speech; evaluation of speech appropriateness and expressiveness; and the cultivation of primary school learners' natural gift for verbal expression and their language sensitivity.

Key words: grammar, notional parts of speech, competency-based approach, communicative competency, principles of teaching, primary school students.

УДК 373.3.026:[373.3.091.3:811.161.2
DOI <https://doi.org/10.32782/ip/86.2.8>
Стаття поширюється на умовах
ліцензії CC BY 4.0

Янко Н.О.,

канд. пед. наук, доцентка,
доцентка кафедри мов і методики їх
викладання

Національного університету
«Чернігівський колегіум»
імені Т.Г. Шевченка

Оліфіренко Є.В.,

учителька початкових класів
Чернігівської гімназії № 3
Чернігівської міської ради

Максак І.В.,

ст. викладачка кафедри мов і методики
їх викладання
Національного університету
«Чернігівський колегіум»
імені Т.Г. Шевченка

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Відповідно до вимог Концепції «Нова українська школа» (2016), Державного стандарту початкової освіти (2018), Типових освітніх програм (2022) пріоритетною метою навчання української мови в сучасній початковій школі є формування комунікативної компетентності – готовності й здатності учнів успішно послугуватися мовою в процесі спілкування, пізнання навколишнього світу, розв'язання різних навчальних завдань і життєво важливих проблем. Досягнення зазначеної мети в процесі оволодіння здобувачами початкової освіти граматичними поняттями і правилами вимагає впровадження удосконалених підходів до організації освітнього процесу на уроках української мови та розвитку мовлення в НУШ.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ретроспективний аналіз лінгводидактичної літератури засвідчив, що окремі аспекти проблеми формування комунікативної компетентності учнів у процесі засвоєння граматичного матеріалу розглядалися українськими методистами ще наприкінці XIX – на початку XX ст. Зокрема, С. Русова стверджувала, що в навчанні рідної мови необхідно враховувати два тісно пов'язані, але кардинально різні процеси – знати мову і вміти послугуватися нею. Доцільність опанування граматики у взаємозв'язку з розвитком культури мовлення обстоювали також І. Огієнко, О. Курило, О. Синявський, В. Сухомлинський та ін. Останні десятиліття позначені появою різноаспектних досліджень із методики навчання української мови і літератури на компетентнісних засадах в середній (Бондаренко Н., Голуб Н., Горошкіна О., Кучеренко І., Мамчур Л., Новосьолова В., Пентиліук М., Яценко Т. та ін.) і початковій (Бадер В., Вашуленко М., Вашуленко О., Грона Н., Зенченко Т., Підлужна Г., Пономарьова К., Савченко О., Сіранчук Н., Собко В. та ін.) ланці освіти. Проблему мовленнєвого розвитку дітей молодшого шкільного віку в процесі засвоєння граматичного матеріалу, зокрема частин мови, науково обґрунтовано в дисертаційних дослідженнях: ознайомлення учнів із частинами мови як засобами міжфразового зв'язку в тексті (Гац Н.), формування текстових умінь у процесі вивчення дієслова (Гамза А.), розвиток комунікативно-мовленнєвих умінь засобами службових частин мови (Демидчик Г.), вивчення категорії відмінка іменників на засадах функціонального підходу (Дубовик С.), підготовка майбутніх педагогів до вивчення прикметника в початкових класах на компетентнісних засадах (Зенченко Т.), розвиток мовленнєвих умінь у процесі вивчення граматичного матеріалу на функціонально-комунікативній основі (Петрук О.), збагачення словникового запасу учнів дієслівними формами (Чепелюк Н.). Водночас,

незважаючи на загальне зростання інтересу українських лінгводидактів до досліджуваної проблеми, методика ознайомлення здобувачів початкової освіти з системою повнозначних частин мови та їх граматичних форм на засадах компетентнісного підходу потребує подальшого розроблення.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Цілеспрямовані спостереження за освітнім процесом на уроках мови й розвитку мовлення, анкетне опитування та бесіди з учителями дають підстави стверджувати, що під час засвоєння граматичного матеріалу діти молодшого шкільного віку відчують значні труднощі. Нерідко учні «формально заучують граматичні поняття і категорії, запам'ятовують правила, часто не розуміючи їх сутності» [20, с. 150]. Надмірна увага вчителів до оволодіння теоретичними відомостями призводить до того, що морфологічні засоби мови засвоюються поза потребою здобувачів початкової освіти висловити власну думку, поділитися почуттями й враженнями, втрачається пізнавальний інтерес і мотивація, а сама граматики як мовознавча наука, на думку лінгводидактів, стає для учнів абстрактною й тому важкою [17, с. 15; 20, с. 150].

Компетентнісно орієнтоване вивчення повнозначних частин мови передбачає посилення практичної спрямованості початкового курсу граматики, підпорядкування процесу засвоєння «сухої» мовної теорії цілеспрямованому мовленнєвому розвитку здобувачів освіти, залучення їх до активної навчальної і мовленнєво-творчої діяльності, взаємодії в різних проблемних комунікативних ситуаціях.

Мета статті – схарактеризувати принципи реалізації компетентнісного підходу в процесі вивчення повнозначних частин мови в початковій школі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Під поняттям «*компетентнісний підхід*» українські дидакти (Байбара Т., Пометун О., Савченко О. та ін.) розуміють спрямованість освітнього процесу на досягнення компетентнісних результатів навчання; формування й удосконалення в здобувачів певної ланки освіти ключових (універсальних, життєвих) і предметних компетентностей; розвиток готовності та здатності учнів діяти в різних навчальних і побутових ситуаціях на основі здобутих знань, особистого досвіду, практичних умінь і навичок тощо [1; 12; 14; 15]. Зауважимо, що у світовій практиці створення якісного освітнього середовища, у тому числі й в початковій школі, пов'язують з інтеграцією компетентнісного, особистісно орієнтованого та діяльнісного підходів. У компетентнісно орієнтованій освіті, – як стверджує О. Савченко, – зміщується акцент із процесу накопичення (пріоритетності) знань, умінь і навичок на розвиток готовності й здатності учнів до практичних дій у певному контексті, а її кінцевий результат «*знаю що...*» змінюється на «*знаю*

як...» [15, с. 12]. Істотною процесуальною ознакою компетентнісного підходу, яка відрізняє його від традиційної (знаннєвої) парадигми, є трансформація ролі здобувача освіти з об'єкта на суб'єкт, тобто активного і рівноправного учасника освітнього процесу [9, с. 52; 15, с. 12–13].

Компетентнісний підхід у системі мовної освіти є своєрідним орієнтиром, що спрямовує професійну діяльність учителя на досягнення її кінцевої мети – виховання соціально активної україномовної особистості, яка володіє динамічною комбінацією знань, практичних умінь і навичок, ціннісних орієнтацій і ставлень, особистого досвіду, що «забезпечить її високий рівень комунікації в різних життєвих ситуаціях» [16, с. 76].

Науковим підґрунтям успішної реалізації компетентнісного підходу в процесі вивчення здобувачами початкової освіти повнозначних частин мови є принципи організації освітнього процесу, які визначають зміст уроків мови і розвитку мовлення, зумовлюють доцільний добір та застосування методів, прийомів, організаційних форм і дидактичних засобів.

У сучасній дидактиці під поняттям **«принципи навчання»** прийнято розуміти вихідні теоретичні положення, на основі яких здійснюється організація освітнього процесу; дидактичні вимоги, дотримання яких забезпечує ефективність освітнього процесу; основні закономірності освітнього процесу, що регулюють діяльність вчителя й учнів. На основі аналізу наукових праць [2; 3; 6; 7; 11; 13] з'ясовано, що в процесі формування комунікативної компетентності здобувачів початкової освіти важливо брати до уваги дві групи принципів: 1) *загальнодидактичні*, які в методиці розглядаються через призму навчання мови і мовленнєвого розвитку учнів; 2) *лінгводидактичні*, зумовлені змістом і особливостями навчального предмета «Українська мова» в початковій школі.

Серед **загальнодидактичних принципів** компетентнісно орієнтованого ознайомлення учнів початкових класів із повнозначними частинами мови виокремлюємо такі принципи: 1) *мотиваційного забезпечення освітнього процесу*; 2) *свідомості, науковості й доступності засвоєння граматичного матеріалу*; 3) *послідовності й систематичності*; 4) *перспективності й наступності*; 5) *життєвої доцільності й дієвості знань із граматики*; 6) *наочності*; 7) *активізації пізнавально-дослідницької діяльності учнів*; 8) *індивідуалізації та диференціації навчання*; 9) *співробітництва і взаємопідтримки*; 10) *взаємозв'язку навчання і виховання всебічно розвиненої особистості дитини, урахування її емоційних потреб*.

На нашу думку, сутнісні характеристики вищезазначених принципів достатньо ґрунтовно розглянуто в дидактичній і лінгводидактичній літературі

([2; 7; 8; 11; 14] та ін.), тому детальніше схарактеризуємо специфічні **лінгводидактичні принципи** реалізації компетентнісного підходу в процесі вивчення повнозначних частин мови в початковій школі.

Ураховуючи результати наукових досліджень (Вашуленка М. [2; 7], Грони Н. [8], Голуб Н. [3], Зенченко Т. [5], Мамчур Л. [6], Петрук О. [10], Пономарьової К. [13] та ін.), до таких принципів ми відносимо:

– **принцип комунікативності**, якому дослідники надають пріоритетного значення в методиці навчання мови та розвитку мовлення здобувачів освіти. Важливість урахування принципу обґрунтовується основною метою шкільного курсу мовної освіти – оволодінням рідною мовою як засобом здійснення успішної комунікації в усній і письмовій формах, формуванням в учнів умінь добирати та використовувати мовні одиниці з огляду на мету, адресата, обставини й сферу вживання висловлювання. Дотримання цього принципу в процесі засвоєння повнозначних частин мови вимагає створення на всіх етапах уроку атмосфери невимушеного спілкування, забезпечення мотивації учнів до здійснення всіх видів мовленнєвої діяльності (аудіювання, говоріння, читання, письма) шляхом застосування інтерактивних форм роботи, проведення рольових ігор, моделювання проблемних мовленнєвих ситуацій, максимально наближених до природних умов комунікації;

– **принцип функціональності** спрямований на пропедевтичне ознайомлення здобувачів початкової освіти з функційно-стилістичними можливостями та закономірностями взаємодії одиниць різних мовних рівнів. Реалізація принципу в процесі навчання морфології є важливою передумовою осмисленого засвоєння учнями нової граматичної форми (або категорії) в єдності з її значенням, комунікативною функцією та закономірностями функціонування в мовленні;

– **принцип текстоцентризму** тісно пов'язаний з попереднім – функціональним – та передбачає ознайомлення учнів із повнозначними частинами мови, їх граматичними формами і категоріями на основі зв'язного висловлювання. Беручи до уваги зазначений принцип, учитель має добирати навчальні тексти різної тематики, з чітко вираженою композиційно-структурною організацією, досконалі зі стилістичного погляду. Згідно з цим принципом «текст» розглядається, з одного боку, як об'єкт лінгвістичного спостереження й аналізу, а з іншого – як кінцевий продукт мовленнєвої діяльності учнів. А тому на уроках вивчення повнозначних частин мови необхідно поетапно і комплексно застосовувати різні типи вправ (аналітичні, аналітико-конструктивні, конструктивні й продуктивно-творчі) на роботу з текстами різних типів, жанрів і стилів;

– принцип оцінки доцільності й виразності мовлення, дотримання якого ґрунтується на цілеспрямованому плануванні й систематичному проведенні роботи над формуванням в учнів початкових класів умінь відчувати багатство й красу рідного слова, розуміти найрізноманітніші відтінки у значенні емоційно забарвлених засобів мови; усвідомленням їх функціональної ролі та закономірностей уживання з метою комунікативно доцільного і стилістично виразного висловлення думки. Дидактичною умовою реалізації принципу в процесі навчання морфології є добір системи завдань на сприймання й граматики-стилістичний аналіз художніх текстів, що сприяла б виробленню в учнів умінь помічати засоби мовної експресії, висловлювати власну оцінку їх дієвості й виразності, відповідності задуму автора, меті й сфері вживання висловлювання;

– принцип координації усного та писемного мовлення зумовлений, як наголошують лінгводидакти, самою природою оволодіння мовою: спочатку діти опановують її усну форму, а потім – письмову [17, с. 45; 7, с. 7]. Дотримання цього принципу в процесі вивчення повнозначних частин мови передбачає ознайомлення здобувачів початкової освіти з новими граматичними поняттями та первинне закріплення їх у процесі усної комунікації. Відтак оволодіння нормативним уживанням граматичних форм слова у структурі усних висловлювань сприятиме розвитку писемного мовлення учнів початкових класів;

– принцип розвитку природного дару слова і чуття мови вимагає врахування в освітньому процесі інтуїтивних здібностей здобувачів початкової освіти дотримуватися граматичних норм, комунікативно доречного і стилістично виправданого вживання засобів морфології шляхом наслідування зразків українського літературного мовлення [19, с. 104]. Зауважимо, що розвиток природного дару слова та мовного чуття учнів відбувається під впливом навколишнього мовленнєвого середовища і розпочинається ще в ранньому дитинстві. З-поміж важливих чинників, які впливають на інтенсивність процесу розвитку дару слова та чуття мови, науковці називають такі: 1) «вроджені задатки» дитини, тобто закладені генетично її можливості; 2) поступове оволодіння мовною теорією з опорою на мовленнєвий досвід учнів; 3) «практичне вправлення», тобто виконання системи спеціальних вправ і творчих завдань, читання й аналіз кращих зразків художньої літератури, збагачення словника учнів під час спостереження за явищами природи, працею людей тощо [10, с. 98; 18, с. 72–73].

Висновки. Упровадження компетентнісного підходу в процесі вивчення повнозначних частин мови в початкових класах НУШ забезпечує якісно новий напрям мовної освіти, що уможливорює

використання пропедевтичних теоретичних відомостей із морфології як засобу свідомого опанування повнозначних частин мови, їх граматичних категорій і форм, вироблення в учнів умінь нормативного, комунікативно виправданого добору і вживання морфологічних одиниць у різних мовленнєвих ситуаціях.

Вищезазначені загальнодидактичні та лінгводидактичні принципи реалізації компетентнісного підходу виступають не ізольовано, а тісно взаємодіючи та доповнюючи один одного. Дотримання їх у процесі навчання морфології на уроках української мови сприятиме формуванню ключової і предметної комунікативної компетентності дітей молодшого шкільного віку.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо в розробленні лінгводидактичної моделі формування комунікативної компетентності здобувачів початкової освіти в процесі вивчення повнозначних частин мови на уроках мови і розвитку мовлення в сучасній школі.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Байбара Т. М. Компетентнісний підхід в початковій ланці освіти: теоретичні засади. *Початкова школа*. 2010. № 8. С. 46–50.
2. Вашуленко М. С. Нова українська школа: Методика навчання інтегрованого курсу «Українська мова» у 1-2 класах ЗЗСО на засадах компетентнісного підходу : навч.-метод. посіб. Київ : Освіта, 2019. 192 с.
3. Голуб Н. Б. Суть компетентнісного навчання української мови в основній школі. *Навчання української мови учнів 5 класу на засадах компетентнісного підходу* : посіб. / Н. Б. Голуб, В. І. Новосьолова, Г. Т. Шелехова, А. В. Ярмолюк. Київ : ВД «Сам», 2017. С. 4–14.
4. Державний стандарт початкової освіти : Постанова Кабміну України від 21.02.2018 № 87. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/688-2019-%D0%BF#Text> (дата звернення: 23.07.2025).
5. Зенченко Т. Ф. Підготовка майбутніх учителів до вивчення прикметника у початкових класах на компетентнісних засадах : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02. Глухів, 2015. 227 с.
6. Мамчур Л. І. Перспективність і наступність у формуванні комунікативної компетентності учнів основної школи : автореф. дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.02. Херсон, 2012. 44 с.
7. Методика навчання української мови в початковій школі : навч. посіб. / за наук. ред. М. С. Вашуленка. Київ : Літера ЛТД, 2011. 364 с.
8. Методика формування текстотворчих умінь учнів молодшого шкільного віку : метод. реком. / укл. Н. В. Грона. Ніжин, 2015. 216 с.
9. Остапенко Н. Компетентнісний підхід до навчання української мови та його складники. *Українська мова і література в школі*. 2012. № 1. С. 51–53.
10. Петрук О. М. Розвиток мовленнєвих умінь молодших школярів під час вивчення граматичного матеріалу на засадах функціонально-комунікатив-

ного підходу : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02. Київ, 2006. 197 с.

11.Плиско К. М. Принципи, методи і форми навчання української мови : навч. посіб. Харків : Основа, 1995. 240 с.

12.Пометун О. Компетентнісний підхід – найважливіший орієнтир розвитку сучасної освіти. *Рідна школа*. 2005. № 1. С. 65–70.

13.Пономарьова К. І. Формування комунікативної компетентності молодших школярів у процесі навчання української мови : метод. посіб. Київ : КОНВІ ПРІНТ, 2020. 88 с.

14.Савченко О. Дидактика початкової освіти : підруч. для вищ. навч. закл. 2-ге вид. Київ : Грамота, 2013. 504 с.

15.Савченко О. Упровадження компетентнісного підходу в початкову освіту: здобутки і нерозв'язані проблеми. *Рідна школа*. 2014. № 4-5. С. 12–16.

16.Словник-довідник з української лінгводидактики / за заг. ред. М. І. Пентиліук. 2-ге вид., доп. і переробл. Харків : Основа, 2016. 172 с.

17.Хорошковська О. Н. Теоретико-методичні засади навчання української мови і мовлення у ЗНЗ І ступеня з викладанням мовами національних меншин України : монографія. Київ : Пед. думка, 2013. 160 с.

18.Янко Н. О. Психолінгвістичні чинники формування стилістичних умінь в учнів початкових класів. *Science Education a New Dimension*. 2013. Vol. 2. P. 71–74. URL: <https://epub.chnpu.edu.ua/jspui/handle/123456789/8895> (дата звернення: 23.07.2025).

19.Янко Н. О. Формування стилістичних умінь учнів 3–4 класів у процесі роботи над текстами різних типів : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02. Київ, 2011. 213 с.

20.Янко Н. О., Якунько О. В. Принципи реалізації функціонально- стилістичного підходу в процесі вивчення граматичного матеріалу в початковій школі. *Молодий вчений*. 2018. № 2.1(54.1). С. 149–153. URL: <https://epub.chnpu.edu.ua/jspui/handle/123456789/3670> (дата звернення: 23.07.2025).

Дата першого надходження рукопису до видання: 11.08.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 15.09.2025

Дата публікації: 24.09.2025